

УДК 159.92
К 60

Остап КОЛЕЧКО

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК ОСНОВИ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ФАХІВЦЯ

У статті зроблено теоретичний аналіз феномену професійної ідентичності з погляду психоаналітичних теорій. З'ясовується вплив психологічних особливостей розвитку професійної ідентичності особистості на процес становлення професіонала. Показано, що забезпечення певних психологічних умов професійної ідентичності у процесі становлення професіонала приводить до професійної самореалізації та самоактуалізації особистості.

Ключові слова: ідентичність, ідентифікація, професійна ідентичність, професіонал, особистісний потенціал, професійна діяльність.

Ідентичність – це ототожнення людиною себе з певною соціальною групою, система цінностей, що існує в духовному світі особистості. Завдяки цій системі соціальних цінностей ідеалів, норм, вимог формується внутрішня система ставлення особистості до світу і до самої себе, система самоконтролю і самоорієнтації.

Увага зарубіжних і вітчизняних вчених останнім часом спрямована на проблему професійної ідентичності особистості. Проблема професійної ідентичності в психології не є новою, проте і сьогодні залишається актуальною.

Професійна ідентичність є регулятором, що виконує стабілізуючу і перетворювальну функції у становленні особистості людини. Поняття *професійна ідентичність* – це те поняття, у якому виражено концептуальне уявлення людини про своє

місце в професійній групі або спільноті, це певний якісно позитивний результат професійного самовизначення особистості.

Ідентичність особистості, в тому числі професійна, є центральним механізмом формування здатності Я-суб'єкта до саморозвитку.

Професійна ідентичність вчителя розглядається вченими як невід'ємна частина готовності до діяльності і необхідна умова здійснення цієї діяльності. На переконання Ю.П. Поваренкова, професійна ідентичність – це система тих інтелектуальних, вольових та емоційно-оцінних ставлень до світу, педагогічної дійсності і педагогічної діяльності, які є джерелом саморозвитку вчителя [5]. За А.А. Коростильовою [3], поняття “професійної ідентичності” визначає стійкі системи ставлень учителя до учнів, до себе і колег, визначає його поведінку, стиль життя й діяльності.

Попри сказане, у психологічній науці ще не має єдиного погляду на те, як психологічні особливості розвитку професійної ідентичності впливають на процес становлення професіонала. Ми припускаємо думку, що професіоналізм фахівця тісно пов'язаний із його самовизначенням себе як професіонала, ставленням до професійної діяльності як форми самореалізації, до цінностей і традицій професійної спільноти в цілому.

Досліджувані питання розкривають тему психологічного вивчення творчих характеристик професійної ідентичності педагога, яка належить до плану науково-дослідницьких робіт кафедри практичної психології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка і досліджується в рамках теми “Психологічні чинники становлення професійної ідентичності вчителів початкових класів”, №423 державної реєстрації від 13.05.2010 р. Міжнародної ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні.

У тлумачних словниках терміну “ідентичність” відповідають значення таких термінів: “аналогія”, “автентичність”, “тотожність”. Цей термін походить від класичного латинського “iden”, що означає “той самий”. Буквальний переклад з англійської “identify”,

а з німецької “Identität” дає змогу зафіксувати два значення – упізнання й ототожнення.

Е.Еріксон увів у психологічний тезаурус категорію “особистісна ідентичність”. Завдяки його працям поняття ідентичності стало предметом широкого обговорення у психологічній науці. Під особистісною ідентичністю він розуміє внутрішню неперервність, самопереживання індивіда, внутрішню рівність із собою, тотожність особистості, важливу характеристику її цілісності і зрілості, інтеграцію переживань людиною своєї тотожності з соціальними групами, які розвиваються на всіх етапах життєвого шляху людини [14].

В.Джемс розробив концепцію осмислення людиною самототожності, своїх меж і свого місця у світі. Він зазначив, що ідентичність є тією особистісною основою, завдяки якій людина зберігає самоповагу й цілісність свого “Я” [4]. Е. Фромм, розвиваючи цю думку, підкреслив, що ідентичність формується у процесі розвитку особистості й означає відчуття належності до цілісної структури, усвідомлення людиною того, що вона є частиною цієї структури і посідає у ній своє, лише їй відведене місце. Він описав мотиви виникнення певних ідентичностей (усвідомлення себе як самості) та психологічні умови ототожнення себе з певною соціальною групою. Гармонізація цих процесів лежить в основі ідентичності особистості [2].

Вітчизняні вчені Н.Ю. Волянюк та Г.В. Ложкін показують, що провідним механізмом становлення ідентичності є ідентифікація [4].

С.Ю. Головін розглядає ідентифікацію як один із найважливіших механізмів соціалізації, що проявляється у прийнятті індивідом соціальної ролі при входженні у групу, в усвідомленні ним належності до групи, формуванні соціальних установок [8, 183].

На думку О.П. Єрмолаєвої, процес ідентифікації, в тому числі професійної, відбувається індивідуально [1]. Кожна людина особисто розв’язує це питання. Якщо цього не відбувається, то виникає особистісний конфлікт, який переростає в міжосо-бистісний та у професійний конфлікт. Наслідками можуть бути емоційне вигорання, психосоматичне захворювання, зниження концентрації та розсіяність уваги,

нехтування нормами техніки безпеки, алкоголізм, травматизм тощо.

Психологічний сенс ідентифікації полягає у зіставленні, порівнянні суб'єктом системи власних цінностей і цінностей соціальних, в ототожненні себе з кимось чи чимось. Реалізація цього механізму модифікуватиметься залежно від того, яка ідентичність формується – соціальна (коли порівнюються зміни з певними соціальними зразками) чи особистісна (коли ідентифікуються ці зміни) [3].

Л.А.Коростильова, узагальнюючи погляди Д. Марсія, Д. Міда, Д. Тернера та інших учених, стверджує, що особистісна ідентичність формується на основі ідентифікації фізичних, інтелектуальних та моральних якостей, а соціальна ідентичність є результатом ідентифікації людини з конкретною спільнотою, етносом, професійною групою [3].

Досліджуючи проблему професійної ідентичності, ми помітили, що традиційно в дослідженнях розглядають різні її типи. Заслуговує уваги, поділ ідентичностей, зокрема на особистісну, соціальну, а виокремлення професійної ідентичності стало закономірним внаслідок послідовної диференціації поняття “ідентичність”.

Виходячи зі стану дослідження цієї проблеми, наше наукове дослідження є актуальним як з наукової точки зору, так і з практичного погляду.

У розробці проблеми професійної ідентичності та ідентифікації є певні результати, отримані наукові дані, але залишається недостатньо дослідженим важливий аспект вказаної проблеми: розкриття підструктури суб'єкта до досягнення певного рівня професійної ідентичності та її вплив на професіоналізацію особистості.

Метою нашого дослідження є уточнення та аналіз теоретичних положень психологічних особливостей розвитку професійної ідентичності та її вплив на процес становлення професіонала, розуміння соціальної та особистісної ідентичності.

Виклад основного матеріалу дає змогу безпосередньо уточнити поняття “професійна ідентичність”. Ідентичність – це результат самоусвідомлення та визначення свого “Я”. Проблема професійної ідентичності у психологічному тлумаченні постає

складною психічною реальністю, що утворює своєрідний стрижень особистості професіонала [4].

Умовно можна окреслити вузьке і широке тлумачення професійної ідентичності. У вузькому розумінні професійна ідентичність розглядається як самосвідомість, система уявлень людини про себе як суб'єкта життєдіяльності. У широкому сенсі професійна ідентичність належить до понять, у яких виявляються концептуальні уявлення людини про її місце в професійній групі; це уявлення супроводжується певними ціннісними і мотиваційними орієнтирами.

Ю.П.Поваренков, досліджуючи проблему професійної ідентичності, дійшов висновку, що професійна ідентичність є одним із провідних критеріїв становлення професіонала. Це певний стан особистості, який людина сама собі задає і якого прагне [5].

Про високий розвиток професійної ідентичності особистості можна говорити тільки при високих рівнях оволодіння професією, що є результатом опанування складних утворень як особистісного, так і професійного зростання. З погляду психоаналізу і гуманістичної психології, професійна ідентичність завершується формуванням стереотипів поведінки в типових ситуаціях, розвитком творчого підходу до розв'язання професійних завдань у стандартних і непередбачуваних обставинах, визначенням шляхів професійної самореалізації та самоактуалізації в контексті життєвого і професійного шляху особистості. Зміст професійної ідентичності зіставляється із суттю професійної майстерності, з образом ідеального професіонала.

Згідно з В.І. Гордієнко, тільки особистісне проникнення у професію забезпечує розвиток майстерності і піднесення до професійних вершин. Професійна діяльність без особистісного опосередкування призводить до виконання стандартного набору функцій, що руйнуються при зіткненні з непередбачуваними життєвими та соціальними обставинами [9]. Під особистісним проникненням ми розуміємо розвиток творчого потенціалу та креативності. Тільки професійна ідентичність особистості дає змогу їй адекватно оцінити свої шанси, індивідуально точно зіставити стратегії пошуку професійного самовдосконалення [9].

О.П. Єрмолаєва розвиває думку класиків психоаналізу: вона розглядає професійну ідентичність як регулятор, що виконує стабілізуючу і перетворювальну функції. Основна стабілізуюча функція професійної ідентичності – забезпечення необхідного ступеню професійного центризму і стійкої професійно-ментальної позиції, параметрами якої є константність (здатність до опору змінам), адаптивність (здатність до руйнування неадекватних професійних стереотипів), дистантність (уявлення про місце професії в семантичному, інформаційному і міжкультурному професійному просторі). Перетворювальна функція професійної ідентичності залежить від 1) діапазону зміни професійно важливих якостей і ступеня ідентифікації себе з професією; 2) дистанціювання образу своєї професії від інших – професійна самоізоляція затрудняє адаптацію у змінених умовах і встановлення контактів при переході в інший професійний простір; 3) системності і дифузності структури ідентичності. Успішність і форма реалізації перетворювального потенціалу на практиці залежить від стимулювально-діяльній активності конкретної особистості [1, 152 – 158].

Для професійної ідентичності, на відміну, наприклад, від етнічної, гендерної, вікової, специфічним є довільний характер її здійснення та визначальна роль мотиваційної основи цього процесу. З цим пов'язана особлива чутливість професійної ідентичності до сформованості оцінних ставлень індивіда – з включенням найрізноманітніших явищ і предметів оточуючого світу та самого себе. Відповідно, зміст професійної ідентичності обумовлюють різнопланові чинники – нормативні, соціальні, соціально-психологічні, особистісні. До соціально-психологічних належать: роль значущих інших у формуванні суб'єктивних ставлень до різних професій (соціальний статус, матеріальне забезпечення, особливості організації професійної діяльності, професійного спілкування та взаємодії), гомогенність і стабільність соціального середовища, в якому відбувається професійна діяльність; характер соціальних взаємодій у професійній групі; внутрішньогрупові егоцентричні переважання або суперечності в типовому професійному середовищі, характерні для представника професії; перспективи самовираження та професійного зростання тощо.

О.Р. Охременко під професійною ідентичністю розуміє елемент структури самосвідомості особистості, в якому сконцентровані уявлення індивіда про себе, а також про норми свого професійного співтовариства. Професійна ідентичність, на його думку, є когнітивною схемою професійної самореалізації, уявлень людини про себе, свої професійні вміння і навички, особливості спілкування у професійному середовищі і розглядається як основний критерій професійного розвитку особистості, як провідна характеристика професіонала.

Г.В. Ложкін та Н.Ю. Воляннюк пов'язують психологічне благополуччя особистості з професійною ідентичністю, яка має п'ять латентних наслідків: структурованість часу, регулярні контакти поза межами сім'ї, наявність цілей, визначення статусу і ідентичності, необхідність нормативної активності [4]. Ці приховані наслідки професійної зайнятості є підґрунтям для задоволення базових людських потреб.

Цікавою є думка Н.А. Побірченко щодо соціалізації й ідентифікації особистості школяра. Дослідниця вважає доцільним поширити цю думку на процес становлення будь-якого професіонала. Тобто формування таких аспектів діяльності і якостей особистості : самостійна постановка завдання і вибір способу його розв'язання; мотивація і мобілізація вольових зусиль у досягненні результатів діяльності; ініціативність у виборі і виконанні певних соціальних ролей, зокрема тих, які безпосередньо пов'язані зі схильностями до духовної культури; самоконтроль і самооцінка власної діяльності; інтелектуальна творча працездатність [9, 81].

Професійна ідентичність є одним із провідних критеріїв становлення професіонала. Це певний стан особистості, який фахівець сам собі задає і якого прагне, виходячи із потреб суспільства та соціуму. Усвідомлюючи необхідність формування професійної ідентичності, особистість сама вирішує, якою мірою варто приймати певну форму діяльності, певний спосіб професійної взаємодії і себе як професіонала. Тому розвиток професійної ідентичності є складовою частиною психічного розвитку людини, процесом, що характеризується багатомірністю, динамічністю, тривалістю. Професійна ідентичність відображає характеристику особистості, що обирає

і реалізує спосіб професійної взаємодії, набуває самоповаги через виконання діяльності, стає професіоналом у конкретній справі [6, 141].

Т.Ф. Алексєєнко виділяє провідну ознаку професіоналізму – особливий тип мислення, заснований на смисловому інтелектуальному потенціалі із чіткими й однозначними теоретичними і практичними поняттями, вмінні самостійно планувати і реалізовувати поставлені цілі [15]. Продуктивність професійної смислової сфери тісно пов'язана з розвитком смислів, орієнтованих як на індивіда, так і на соціум. Якщо перші можна розкрити через смислову емпатію, смислову ідентичність, то інші виникають на межі “суб’єкт-соціум” і активно формують інтегративні соціальні уявлення [15]. Загальна сума цих смислів утворює професійну концептуальну сферу особистості професіонала.

Ідентичними можуть вважатися лише професіонали, яким властивий перетворювальний творчий особистісний психологічний потенціал [2], [5]. Поняття творчого потенціалу особистості визначається як те, що розкриває можливості особистості брати участь у продуктивно-перетворювальних процесах суспільства [10, 80]. В.В. Рибалка наголошує, що поняття творчого потенціалу людини якнайточніше відповідає провідним тенденціям визначення особистості як суб’єкта творчої, продуктивної діяльності. Вчений ототожнює поняття творчого і особистісного потенціалу працівника [9, 125 – 135].

О.К. Добрянський та І.О. Мартинюк визнають, що творчий потенціал особистості складається з різних потенціалів, які по-різному співвідносяться та взаємопов’язуються один з одним [10, 80]. До творчого потенціалу особистості, ними відносяться такі потенціали, як трудовий, інтелектуально-пізнавальний, морально-естетичний, духовний, власне творчий [10, 80 – 83].

Аналізуючи творчий потенціал особистості, В.В. Рибалка виділив її підструктури: природні передумови (загальна обдарованість, задатки); досвід (знання, уміння, навички); характерологічні особливості (самостійність, ініціативність, вольові якості та ін.); мотивація (саморегуляція) тощо [10, 84].

В.В.Рибалка вказує, що власне при психологічному визначенні особистісного потенціалу фахівця-працівника доцільно

виходити з концепції тривимірної, поетапно конкретизованої психологічної структури особистості. Саме так можна висвітлити як окремі внутрішньо особистісні потенціали, так і цілісний особистісний потенціал працівника. Поряд із змістовими, структурно-психологічними засадами класифікації особистісних потенціалів доцільно також використовувати логічні засади: аналітичний і синтетичний підходи до виявлення та інтеграції його складових. Перший пов'язаний з вивченням окремих базових якостей, підструктур особистості та їхніх складових елементів. Другий підхід визначається при цілісному розгляді системи психологічних якостей особистості, що фактично утворює особистісний підхід до розкриття продуктивного потенціалу працівника [9, 125].

Окреслені В.В. Рибалкою підходи характеризують прямий і опосередкований шлях у розкритті особистісного потенціалу. Для прямого аналітичного шляху властиве визначення особистісного потенціалу через виявлення ступеня розвитку окремих психологічних властивостей особистості [12]. При цьому у зіставленні з вимогами професійної діяльності психічні властивості конкретної людини можуть визначатись або як актуальні чи потенційні здібності (за умов виявлення ступеня їх розвитку), або як мінус-здібності [5, 137].

Можна конкретніше охарактеризувати потенціали особистості, зосереджені у таких її підструктурах: а) потреби і мотиви спілкування, комунікація, взаєморозуміння, взаємодія, емоційно-почуттєві компоненти спілкування; б) спрямованість на досягнення творчих результатів на основі продуктивної мотивації, ділових інтересів, творчих ідеалів і переконань, провідних бажань і потягів, особистісно і суспільно значущих продуктивних цілей, планів, програм, потягів, мотивів – емоцій; в) домінуючі позитивні риси характеру, що визначають адекватне, продуктивне ставлення фахівця до суспільства, партнерів зі спільної діяльності, до справи, предметного світу і природи, до самого себе; г) самосвідомість – потреба у самоусвідомленні себе як дійсного суб'єкта продуктивної діяльності і соціальної поведінки, плідного самопізнання та адекватної самооцінки, дієвої саморегуляції, самоорганізації і самовираження, почуття власної гідності; д) діловий досвід,

компетентність як стійка і продуктивна система сталих професійних мотивів, знань, умінь, навичок, емоційних стереотипів; е) інтелект, пізнавальні процеси – професійні інтелектуальні установки, розвинута сенсорна культура, увага і пам'ять, мислення та уява, складні сенсомоторні, перцептивно-діяльнісні, мислительно-діяльнісні операційні комплекси, що утворюють мікро- та макроструктуру професійної діяльності, інтелектуальні емоції; є) психофізіологічна, індивідуально-типологічна основа особистості, що представлена в орієнтовно-дослідницьких рефлексах, чутливості сенсорних систем, рухливості, працездатності, емоційній реактивності нервової системи працівника, його адекватному індивідуальному стилі діяльності [9, 126 – 127].

У багатьох працях розглянуто сенс і зміст психологічного потенціалу суб'єкта діяльності [1], [4], [9], [12]. В узагальненому вигляді його можна подати як потенційну можливість виконувати певну діяльність у варіативних умовах. Слід взяти до уваги один неспростовний факт: професійна ідентичність у повному сенсі слова властива лише тій категорії людей, у яких основою ідентифікації є професійна діяльність, що виступає як фактор досягнення ними високого рівня професіоналізму [4].

Отже, становлення і розвиток професійної ідентичності є однією з найважливіших умов професійного розвитку особистості, її самопізнання, самовдосконалення у професійній діяльності, творчої спрямованості й продуктивності, професійної майстерності, професійної самореалізації і самоактуалізації особистості.

Перспективи дослідження ми вбачаємо у проведенні аналізу психологічних особливостей розвитку професійної ідентичності студентів – майбутніх учителів; у дослідженні відмінностей між групами студентів з різним рівнем професійної ідентичності за такими параметрами: особистісні якості, мотивація навчально-професійної діяльності, рівень розвитку механізмів ідентифікації і рефлексії; виявлення критеріїв і умов розвитку професійної ідентичності студентів педагогічних вищих навчальних закладів.

Література

1. Ермолаева Е.П. Преобразующие и идентификационные

аспекты профессиогенеза / Е.П. Ермолаева // Психологический журнал. – 1998. – Т. 19. – №4. – С. 80 – 87.

2. Коропецька О.М. Проблема професійної ідентичності в контексті реформи освіти в Україні / О.М. Коропецька // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. С.Д.Максименка. Т. IX, част. 3. – К., 2007. – С. 152 – 158.

3. Коростылева Л. А. Самореализация личности в профессиональной сфере: генезис затруднений / Л. А. Коростылева // Психологические проблемы самореализации личности. – С.-Пб, СПбГУ, 2001. – С. 3 – 23.

4. Ложкін Г. В., Волянюк Н. Ю. Психологія маргіналізму в професійній кар'єрі / Г. В. Ложкін, Н. Ю. Волянюк // Професійна психологія: реалії та перспективи розвитку: Зб. матеріалів конференції / За заг. ред. проф. Ж. П. Вірної. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2008. – С. 82 – 90.

5. Поваренков Ю.П. Психологическое содержание профессиональной идентичности субъекта труда / Ю. П. Поваренков // Современная психология: многообразие научного поиска / Под ред. Р.А. Ахмерова, С.П. Дырина, А.Л. Жу-равлева. – М. : “Институт психологии РАН”, 2007. – С. 102 – 125.

6. Поваренков Ю.П. Психологическое содержание профессионального становления человека / Ю.П. Поваренков – М. : Изд-во УРАО, 2002. – 160 с.

7. Пономаренко В.А. Психология духовности профессионала / В.А. Пономаренко – М. : 1997. – 236 с.

8. Словарь практического психолога / [Сост. С.Ю. Головин]. – Минск: Харвест, 1997. – 800 с.

9. Психологія праці та професійної підготовки особистості: навч. посіб. / За ред. П.С. Перепелиці, В.В. Рибалки. – Хмельницький: ТУП, 2001. – 330 с.

10. Научно-технический прогресс и творческий потенциал человека / [Отв. ред. Л.В. Сохань, Р.А. Ануфриева] – К. : Наук. думка, 1988. – 304 с.

11. Ткаченко О.М. Принципи та категорії психології. / О.М. Ткаченко – К. : Вища школа, 1979. – 200 с.

12. Рибалка В.В. Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників: [монографія] / В.В. Рибалка, – К. : ІПППО АПН України, 1998. – 160 с.

13. Bauman Z. The individualized society / Z. Bauman – Oxford: Blackwell Publication, 2002. – 172 p.

14. Ericson E.H. Identify development from adolescence to adulthood: An extension of theory and a review/ E.H. Ericson // Development Physiology. 1982. – V. 18. – № 3. – P. 341 – 358.

Колечко Остап. Психологические особенности развития профессиональной идентичности как основы профессионализма специалиста. В статье проводится теоретический анализ феномена профессиональной идентичности с точки зрения психоаналитических теорий. Выясняется влияние психологических особенностей развития профессиональной идентичности личности на процесс становления профессионала. Показано, что обеспечение некоторых психологических условий профессиональной идентичности в процессе становления профессионала ведет к профессиональной самореализации и самоактуализации личности.

Ключевые слова: идентичность, идентификация, профессиональная идентичность, профессионал, личностный потенциал, профессиональная деятельность.

Kolechko Ostap Psychological features of development of professional identity as bases of professionalism of specialist. This research article conducted a theoretical analysis of the phenomenon of professional identity. It appears the influence of psychological characteristics of professional identity in the process of becoming a professional. Shown that the provision of certain psychological conditions of professional identity in the process of becoming a professional brings to the professional and samoaktualizatsiyi personality.

Key words: Identity, identification, professional identity, professional, personal capacity, professional activities.